

heeft de eer om bij wijze van afsluiting van dit eerste nummer een brontekst in het Nederlands te leveren : 'Het kennen van de werkelijkheid' (1710); verder zijn er bijdragen over 'Uitspraken, teksten en afbeeldingen' (Frank Ankersmit), 'De anatomische les (Maarten van Buuren), 'De waarheid van de geschiedenis' (Jo Tollebeek), 'De fysica van het geheugen' (Douwe Draaisma), 'Het lijden als motor van de geschiedenis' (Bert Roest) en over 'Armando's oorlog' (Ernst van Alphen). (Redactie & administratie : Historische Uitgeverij Westersingel 37 NL-9718 CC Groningen; abonnement per kalenderjaar: Hfl. 80/Bfr. 1600 voor individuele personen en Hfl. 100/Bfr. 2200 voor instellingen; verspreiding in Vlaanderen via Kritik, Leuven). Intussen zijn ook reeds de nummers twee en drie verschenen.

Jacques DE VISSCHER

ISLAM

Ruud Peters & Roel Meijer (red.), *Inspiratie en kritiek. Moslimse intellectuelen over de Islam*. Muiderberg, Continho, 1992, 125 blz. Hfl. 26,50 ISBN 90 6283 851 0

"Aan u uw godsdienst en aan mij mijn godsdienst", zo vertaalde J.H. Kramers jaren geleden al het zesde en laatste vers van de 109de soera uit de Koran. Eeuwenlang is het zowat beschouwd als de meest extreme formulering van het 'onmogelijke' gesprek tussen Islam en christendom, cum qua westers cultureel model. Dat de facto de vertrouwde van het westen met de vele dimensies van de Islam als godsdienst, als politiek bestel én als algemener cultureel model beangstigend klein is en blijft hoeft eigenlijk geen betoog. De actualiteit van het probleem wordt met de dag manifester : enerzijds in het vlak van de niet meer weg te denken aanwezigheid van de Islam op bijvoorbeeld het politieke toneel, anderzijds — en misschien nog pijnlijker — in de dagdagelijkse confrontatie met de Islam binnen in casu de Nederlandse of Vlaamse samenleving. Dat deze twee domeinen elkaar dan ook wederzijds beïnvloeden, dat de beeldvorming op het ene domein mee bepaald wordt door de ervaringen op het andere spreekt voor zich.

Het probleem is uiteraard nog veel complexer : al te zeer zijn we geneigd te spreken over 'dé' Islam zonder veel rekening te houden met de immense geografisch te omkaderen religieus-culturele verschillen of met de interne — dit is binnen een cultuurgebied bestaande spanningen. Wat dit laatste betreft : wat betekent fundamentalisme (een woord...) voor een laat ik stellen Noordafrikaanse intellectueel en wat betekent het voor de kleine fellah ergens in het zuiden van dezelfde regio ?

Aan het einde van de jaren vijftig gewaagde de Franse socioloog en arabist J. Berque van een 'Islam refuge'. De confrontatie met bijvoorbeeld de decolonisatiebewegingen én met de roep om een nieuw (in casu socialistisch) politiek model dreef massa's islamieten bij wijze van spreken naar de moskee als naar de plaats van de enige en bijgevolg ook beperkte zekerheid. Binnen de eigen islamitische samenleving leek zo een nogal fundamentele breuk te ontstaan met vernieuwingsbewegingen binnen de eigen cultuur :

bewegingen die van in de negentiende eeuw getracht hadden 'de' Islam binnen te voeren in wat we gemakkelijkst omschrijven als de moderniteit. De vraag die zich opdrong : hoe los te komen uit deze wat angstige vlucht naar het veilige want wat 'conservatieve' nest ?

Samenvattend : 'we' weten beangstigend weinig over de Islam én we weten nog veel minder over de zovele initiatieven binnen de Islam zelf om aan de verstarring te ontkomen.

Nu schuilt in die vernieuwingsbewegingen zelf uiteraard ook een kiem van verwarring : ze ontsnappen niet aan de impliciet aanwezige confrontatie met het 'andere' en dat andere — die moderniteit — vindt zijn criteria in het westen. De spanningen die hiermee samenhangen nemen de meest diverse vormen aan. Slechts een klein voorbeeld : M.A. Lahbabi publiceerde in het begin van de zestiger jaren zijn 'personalisme musulman', (PUF, 1964) een prachtige poging om de fundamenten voor een (islamitisch) personalisme terug te vinden in de Koran en in de eigen traditie. Het werkje kende een enorm succes ... in het Europese milieu, niet in de Arabisch-islamitische middens waarvoor het in eerste instantie geschreven was.

Wat Ruud Peters en Roel Meijer (red.) hebben willen waarmaken zou ik graag situeren tegen deze complexe achtergrond van vernieuwing en terugval, van onwetendheid en onbegrip enerzijds en nieuwsgierigheid anderzijds.

In de reeks 'inspiratie en kritiek', de bij Coutinho uitgegeven boekjes van de Nederlandse vereniging voor de studie van het Midden-Oosten en de Islam, redigeerden zij (als deel 11) *Moslimse intellectuelen en de Islam*. Het werkje tracht in zeven hoofdstukjes enige toegang te verlenen tot leven en werk van zes 'moslimse intellectuelen' : Hasan Hanafi (Egypte), Cemil Meriç (Turkije), Muhammad H. Tabâtabâ'i (Iran), 'Ali Sharî'-âfi (Iran), Târiq al-Bishrî (Egypte) en Râshid al Ghannûshi (Tunesië). Het inleidend hoofdstukje van Peters lijkt bij nadere overweging erg nuttig, al biedt het geen nieuwe inzichten : Peters doet in het kort het verhaal van de negentiende eeuwse vernieuwingsbeweging en van de daarin gegroede nieuwe én oude vragen. Hij introduceert daarmee de invalshoeken die — onvermijdelijk haast — in de korte monografieën gekozen moesten worden. Zelf geeft hij de beperking aan van het boekje : 'De selectie pretendeert niet representatief te zijn voor *het* huidige islamitische denken'. Het boekje wil dus niet meer dan een idee geven van wat hedendaagse moslimse denkers in hun diversiteit bezig houdt.

De korte essays zijn aangenaam om lezen, het ene al meer dan het andere. Ze nodigen uit tot verdere lectuur, vooral waar ze — weer : het ene meer dan het andere — nadrukkelijk de 'vergelijkbaarheid' met westerse inspiratiebronnen suggereren door het aanreiken van concrete namen. Wat de auteurs deden is dus verdienstelijk, en vooral om de bibliografische aanduidingen blijf ik hen dankbaar.

Maar iets van het initiatief blijft me hinderen al zal dat waarschijnlijk meer te maken hebben met de opzet van de reeks zelf. De indruk die ik bij de lectuur bewaar is vergelijkbaar met de indruk die ik vaak opdoe bij het lezen van het *Kritisch Denkerslexicon*. Wie heeft er wat aan ? Voor wie (en hoe) is het nuttig ? Er schuilt een zekere circulariteit in de opzet : enerzijds heb ik de indruk dat de niet met de actuele Islam vertrouwde lezer dit boekje zou willen lezen om toegang te krijgen, daar waar anderzijds reeds teveel verondersteld wordt om de lectuur zelf vruchtbaar te maken.

De monografieën, die inderdaad verwantschappen en raakvlakken onderstrepen lijken me zo voorbij te schieten aan wat effectief bereikbaar was én wenselijk blijft : toegang tot de problemen zelf én tot de gehanteerde methodes van die moslimdenkers.

Ik twijfel niet aan het nut van deze kleine studies, maar ze lijken me slechts een eerste stap — die misschien zelf niet meteen gepubliceerd diende te worden : resultaat van de studies zijn 'thema's' en wat we dus missen is de concrete gestalte daarvan. Al was het maar in de vorm van een bloemlezing van vertaalde fragmenten. In ons taalgebied zijn we stilaan vertrouwd geraakt met de Derde Spreker-serie (naast andere literaire reeksen overigens). Onze toegang tot de literaire cultuur van onder meer de Islamlanden is er groter door geworden. Zou het niet echt wenselijk zijn ook de werkelijke toegang tot de theologisch-filosofische cultuur van de Islamwereld open te breken via de vertaling van werk van deze auteurs (het hele werk of bloemlezingen) ? Waarbij ik dan graag deze bescheiden inleidingen zal blijven hanteren als een achtergrond die pas dan zijn vruchtbaarheid zal kunnen bewijzen.

Herman NOTE

GESCHIEDENIS VAN DE SOCIALE FILOSOFIE

Frans van Peperstraten, *Samenleving ter discussie. Een inleiding in de sociale filosofie*. Muideberg, Dick Coutinho, 1991, 360 pp., Hfl. 49,50. ISBN 90 6283 836 7

Dit boek is ontstaan uit de behoefte om een cursusboek te schrijven voor de studenten van de Katholieke Universiteit Brabant te Tilburg. Het is dus op de eerste plaats gericht op studenten van het hoger onderwijs, die een eerste kennismaking behoeven met het vak 'sociale filosofie'. Zoals de auteur zelf verklaart heeft hij met het boek "filosofische noch wetenschappelijke, maar hoogstens didactische pretenties" (blz. 16).

Sociale filosofie omschrijft de auteur als een 'redelijk' vertoog over 'macht' (blz. 9). In dit thema van rede en macht onderkent hij vier subthema's : een kentheoretisch aspect (welk type van kennis is er in verband met het sociale mogelijk ?), een praktisch aspect (dient sociale filosofie maatschappijkritisch en geëngageerd te zijn ?), een antropologisch aspect (welk soort mensbeeld impliceert sociale filosofie ?) en een maatschappelijk aspect (op welk maatschappijmodel steunt het sociale denken ?) (blz. 12-13). Ook de relatie tussen de sociale filosofie en de wetenschappen, inzonderheid de maatschappijwetenschappen, wordt gesteld : die relatie kan vruchtbaar zijn, maar sociale filosofie moet op de eerste plaats filosofie blijven. De doelstellingen van de filosofie overstijgen het kader van de sociologie (blz. 13-14). Dat de auteur filosoof is en vanuit zijn gedegen kennis van de filosofie over de samenleving schrijft, is doorheen gans het boek goed merkbaar.

Uiteindelijk kiest de auteur om de sociale filosofie vanuit de invalshoek van de filosofiegeschiedenis te behandelen (p. 14) : hoe dachten filosofen in de loop der tijden over politiek en samenleving na. Zo valt het boek uiteen in elf hoofdstukken, die elk een periode of een strekking uit de filosofie behandelen : De Griekse Oudheid; Van Rome naar